

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Слов'янський світ і Україна

Збірник наукових праць на пошану
ректора Рівненського державного гуманітарного університету,
професора Руслана Постолювського

Рівне
Видавець О. Зень
2021

УДК 94(367):94(477)
С-481

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 30 червня 2021 р.)

Рецензенти:

Анатолій Філінюк – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України Кам'янець-
Подільського національного університету імені
Івана Огієнка

Володимир Фісанов – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Чернівецького національного університету імені
Юрія Федьковича

Тарас Чухліб – доктор історичних наук, провідний науковий
співробітник Інституту історії України НАН
України

Відповідальний редактор
кандидат історичних наук, професор **Валерій Шеретюк**

Слов'янський світ і Україна: Збірник наукових праць на пошану ректора Рівненського державного гуманітарного університету, професора Руслана Постолювського. – Рівне : О. Зень, 2021. – 432 с.

ISBN 978-617-601-377-8

Видання присвячене 70-річчю від дня народження професора, ректора Рівненського державного гуманітарного університету, заслуженого діяча науки і техніки України, члена-кореспондента Академії педагогічних та соціальних наук, члена-кореспондента Міжнародної слов'янської академії Р. М. Постолювського. У збірнику подані наукові розвідки з історії слов'янських народів та широкого спектру проблем української історії різних періодів. Серед авторів – науковці з академічних установ та вишів України й зарубіжжя.

Видання розраховане на науковий та викладацький загал, студентів, та всіх, хто небайдужий до історії.

УДК 94(367):94(477)

ISBN 978-617-601-377-8

© Рівненський державний
гуманітарний університет, 2021

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ПІДГОТОВКА
ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 1967-1968 РР.:
СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ОБСТАВИНИ**

Починаючи з другої половини 50-х років ХХ ст. розвиток Чехословаччини, як і решти членів соціалістичного табору, проходив за безпосереднім впливом рішень ХХ з'їзду КПРС. Однак було б перебільшенням стверджувати, що лише ХХ з'їзд КПРС відкрив для громадян Чехословаччини правду про реалії життя в СРСР періоду культу особи. Старше і середнє покоління чехів знало про них ще до війни. Негативне ставлення до радянських подій було характерним не лише для чеських офіційних, консервативних і ліберальних кіл, суперечки також проходили і серед лівої інтелігенції. Головний підсумок ХХ з'їзду був у тому, що він дав офіційний старт процесу, суть якого дуже добре інтерпретує термін І. Еренбурга – «відлига» [4, с. 237].

У процесі лібералізації чехословацького суспільства, що охоплює період із середини 1950-х до середини 1960-х років, за рівнем впливу інтелектуалів на суспільну свідомість можна виділити два етапи: перший – охоплює період із 1956 р. по 1961 р., і другий - із 1962 р. по 1967 р.

Перший етап у цілому можна охарактеризувати висловом професора політології паризького Інституту політичних досліджень Ж. Рупніка: «Характерною рисою чехословацької ситуації у 1956 р. була пасивність і навіть байдужість населення щодо демократичних вимог інтелектуалів» [26, с. 536].

Таке ставлення більшості населення Чехословаччини до демократичних вимог інтелектуалів пояснюється впливом низки факторів, а саме: приходом до влади А. Новотного. Він уособлював представників партійного апарату, що з'явилися в період масових чисток 1949-1954 рр. і які керували старими методами. А. Новотний без особливого бажання, лише під тиском першого секретаря ЦК КПРС М.С. Хрущова, погодився на реабілітацію жертв політичних репресій 40-50-х рр. і зняття безпідставних звинувачень у «буржуазному націоналізмі» з словацьких комуністів В. Клементиса, Г. Гусака і Л. Новомеского [3, с.166]. Відносна економічна стабільність Чехословаччини теж не сприяла розвитку ліберального руху таких масштабів, як в Угорщині та Польщі. Цьому також не сприяла чехословацька традиція пасивного супротиву, що була наслідком Габсбурзького правління, і наявність словацького питання, що заважало формуванню об'єднаної опозиції в партії [27, с.1-2].

Незважаючи на сильні позиції в країні, керівництво КПЧ було змушене реагувати на імпульси, що йшли з Москви. Так 29-30 березня 1956 р. пройшов пленум ЦК КПЧ, на якому було розглянуто питання про підсумки ХХ з'їзду КПРС. У дискусії з цього приводу взяло участь 17 осіб, що перевищувало звичну кількість виступів на пленумах ЦК. Результатом дискусії стала розлога резолюція, у якій відобразили нові підходи до зовнішньої і внутрішньої політики Чехословаччини. Важливі завдання ставились перед марксистсько-ленінською філософією та історичною наукою. Особливо наголошувалося на необхідності розвивати роботу в галузі вивчення історії КПЧ на основі

широкого залучення архівних матеріалів. А з наукової і популярної літератури про історію партії вилучити всі прояви культу особи і невмотивоване прикрашення складного й переможного шляху партії. Для цього передбачалося створити при ЦК КПЧ інститут підготовки теоретиків партії [2, с. 190, 192].

Новостворений, Інститут зібрав величезний архів і мав чудову бібліотеку, а в 1960-ті роки став одним із основних «розсадників» дисидентського руху і більше за інших постраждав після 1968 р. у період «нормалізації» [2, с. 217].

На місцях, у партійних організаціях, розгорнулася широка дискусія щодо рішень XX з'їзду КПРС, а в травні 1956 р. були проаналізовані її підсумки. У цілому дискусія отримала позитивну оцінку, хоча при цьому відзначалося, що мало місце незадоволення партією і соціалізмом, а також висувалась вимога провести не конференцію, а позачерговий з'їзд КПЧ для вирішення наболілих питань. Уперше ця вимога з'явилась у резолюції письменників-комуністів від 16 квітня 1956 р., а в кінці травня таких вимог було вже 425. Аналогічні вимоги лунали у виступах на зборах у вишах, військових партійних організаціях, державних і наукових установах [1, с. 194-195].

Особливо виразно вимога демократизації суспільного життя прозвучала на II з'їзді Спілки письменників Чехословаччини (СПЧ), що проходив 22-29 квітня 1956 р.

Із самого початку стало зрозуміло, що на з'їзді значно переважають критичні настрої. Це впливало також із підготовчої кампанії в пресі, під час якої більш-менш відкрито почали говорити про складну ситуацію в літературі та суспільстві [24, с. 55]. У редакційній статті «Літерарні новин», уміщеній у шістнадцятому номері за 1956 р., сучасний період характеризувався як час «похованих ілюзій». Було констатовано, що соціалістичні принципи запроваджені в літературі «лише формально». Для подолання цієї ситуації автори статті пропанували з'їзду здійснити наступні заходи: апаратне управління замінити ініціативою знизу, замість міністерських нарад запровадити зустрічі письменників. Відкрити літературні видання на сторінках яких висвітлювались всі погляди і смаки та літературні дискусії [14, с. 1].

Керівництво СПЧ під час з'їзду намагалося приховати наявні протиріччя. Так, голова СПЧ Ян Дрда у своїй доповіді «Про стан і завдання чехословацької літератури» зазначив, що відмінності творчих характерів і жанрів не руйнують спільної мети, а є різновидом «партійного, комуністичного погляду на дійсність» [15, с. 3]. Такий підхід підтримали й інші члени керівництва спілки. Але тактика керівництва спілки потерпіла фіаско.

Атмосферу з'їзду корінним чином змінили два виступи – Франтішка Грубіни та Ярослава Сейферта. Останній у своєму виступі порушив питання про роль письменника як совісті народу і наголосив на необхідності повернення заборонених і замовчуваних діячів у літературу [12, с. 9-10]. Ф. Грубін, порівнявши чеську поезію з Маллярмеовим лебедем, крило якого замерзло в кризі, емоційно пригадав загнаного К. Бієбла, замовчуваного І. Коларжа, несправедливі нападки І. Скали на Я. Сейферта [11, с. 10]. Виступи Я. Сейферта і Ф. Грубіни були виявом безкомпромісної критики методів директивного управління літературою і виступом проти творців комуністичної культурної політики.

Із програмною промовою на з'їзді виступили представники молодого покоління, які об'єднувалися навколо створеного Спілкою письменників у 1955 р. журналу «Квітен»: Їржі Шотола, Карел Шіктанц, Мирослав Флоріан, Мирослав Червенка. Ці та деякі інші «квітенці» згодом увійшли до ядра реформаторського руху, на з'їзді вони рішуче відмовились від лозунгів і декларацій минулих літ у поезії. Від імені молоді Ї. Шотола закликав менше героїзувати, прославляти і влаштовувати маніфестації, а відкривати справжнє повсякденне життя з його правдою [4, с. 239]. Письменникам-лібералам навіть вдалося вибрати більш ліберальний ЦК КПЧ [24, с. 56-57].

Посилювались ліберальні настрої і серед студентів. Ці настрої досягли свого апогею під час травневих свят 1956 р., коли студенти в Братиславі та Празі вийшли з вимогами лібералізації, свободи слова, доступу до західної преси та розширення контактів із Заходом [28, с. 4]. Студенти також вимагали дотримання принципів «соціалістичної демократії», відмови від бездумного копіювання досвіду СРСР, публічного перегляду політичних судових справ. Окрім цього, студенти заперечували тезу А. Новотного, що ЦК КПЧ має вирішувати найважливіші питання життя країни. Різку критику з боку студентів отримала діяльність Чехословацького союзу молоді (ЧСМ). Про силу виступів студентів свідчить намір А. Новотного закрити вищі навчальні заклади. За допомогою силових методів і рішень щодо майбутнього розвитку вищої школи студентські виступи вдалося зупинити [2, с. 196].

Дух вільнодумства, що виник у результаті рішень XX з'їзду КПРС і який значно вплинув на внутрішньопартійну дискусію, безумовно налякав керівництво КПЧ, яке, звичайно, хвилювала надмірна активність «низів». Через це загальнодержавну дискусію з питання другого п'ятирічного плану було вирішено організувати і провести з допомогою партійного апарата. У затверджених партійною конференцією директивах планувалося завершити побудову матеріально-технічної бази соціалізму. Першочерговими визначалися завдання підвищення життєвого рівня населення, боротьба з бюрократизмом і послаблення централізації влади (останнє, зокрема, стосувалося Словаччини). Рішення конференції, принаймні зовні, були підтримані більшістю суспільства. Але були й заперечення. Так партійна група Спілки словацьких письменників вимагала дозволу відкрито писати про полеміку з питань культури і політики, що розгорнулася у Польщі, Угорщині, Китаї, Франції. І. Купец виявив сумнів щодо марксистського характеру КПЧ, заявивши про перебільшення ролі держави в будівництві соціалізму як причину відходу від ленінської теорії. О. Павлік застерігав від настроїв проти інтелігенції і спроб влади «після короткого періоду вільного обміну думками.. повернути все на початкові рейки» [2, с. 198, 199].

Аналізуючи події 1956 р. посол Великобританії у Чехословаччині сер Георг Клінтон Пелгам зазначає, що головною їх причиною став XX з'їзд КПРС, викриття якого стали для комуністів шоком. Він відзначив, що адепти режиму були повністю спантеличені та з усіх сил намагались приховати інформацію про ці викриття, тимчасом як інтелектуали реагували швидко і вхопилися за неочікувану можливість скористатися критикою. Однак на вимогу послабити комуністичну систему керівництво відповіло орієнтацією на глибше й

уважніше знайомство з ученням К. Маркса та В. Леніна.

Посилило кампанію заклику до пильності проти класового ворога. І все-таки, на думку посла, хоча в ЧСР вдалося зберегти зовнішній спокій і 1956 р. приніс Чехословаччині менше змін, ніж її комуністичним сусідам (мається на увазі Угорщина та Польща – Ф. І.), наслідки подій у цих країнах викликали до життя процеси, що мали доленосне значення для Чехословаччини [32, с. 568, 570].

Безсумнівно, 1956 р. дав поштовх розвитку і поглибленню процесів, що призвели до демократичних перетворень 1968 р., розпочатих інтелектуалами, яким удалося привернути увагу до своїх ідей значної частини суспільства.

Однак уже в 1957 р. партійне керівництво розпочало боротьбу з ідеологічним ревізіонізмом: студентам заборонили проводити щорічний травневий фестиваль, різкій критиці піддали найбільш ліберальних письменників, що свідчило про закінчення короткого періоду відлиги в Чехословаччині [28, с. 4].

Так, на пленарному засіданні СПЧ в червні 1957 р. Ф. Грубіна і Я. Сейферт жорстко розкритикували власні виступи на II з'їзді [34, с. 223]. На конференції СПЧ в березні 1959 р. наголошувалось на тому, що атмосфера на II з'їзді СПЧ стала причиною серйозного відхилення від комуністичної лінії. Також було прийнято рішення про повернення до керівництва СПЧ таких консерваторів і захисників соціалістичного реалізму, як Ладіслав Штолл, Їржіго Тауфер, Владімір Достал [22, с. 498; 34, с. 223]. Із посади голови СПЧ був звільнений Ян Нога, якого замінив Іван Скала. Також відбулися зміни і в керівництві часопису спілки «Літерарні новіни»: замість Яна Піларжа головним редактором призначили «старого» комуніста Йозефа Рібака, а Ярослава Путіка, який, хоч і залишився в редакції, звинуватили у проведенні неконтрольованої філософської дискусії на сторінках часопису. У другій половині 1959 р. були закриті часописи «Кветень» і «Нови живот» [22, с. 499].

Про перемогу консервативних тенденцій у розвитку Чехословаччини свідчить і конституція 1960 р., за якою Чехословаччина проголошувалася першою з країн народної демократії, у якій завершено будівництво соціалізму [28, с. 5]. Також було змінено назву країни з Чехословацької Республіки на Чехословацьку Соціалістичну Республіку.

Але в кінці 1962 р. ситуація починає змінюватись на користь процесу лібералізації. Цьому сприяли такі фактори: по-перше, економіка країни перебувала в критичному стані. По-друге, значного послаблення зазнав існуючий режим у результаті енергійної внутрішньопартійної боротьби між А. Новотним і Р. Бараком і, по-третє, XXII з'їзд КПРС 1961 р. розпочав нову хвилю десталінізації [27, с. 3].

XII з'їзд КПЧ, що відбувся 4-8 грудня 1962 р., сформулював програму подальшого послаблення контролю в суспільному житті. Переломним моментом стало визнання помилок, допущених партійним керівництвом у період сталінізму, а також реабілітація комуністів, засуджених у політичних процесах. Зміни, що проходили в керівництві партії, були очевидними для всіх уже в 1963 р. і стали поштовхом до змін у суспільстві, які характеризувались послабленням інформаційного вакууму та зростаючою дискусією з актуальних

проблем [22, с. 502-503].

Помітним виявом процесу лібералізації став III з'їзд СПЧ, що відбувся 22-24 травня 1963 р. На передодні з'їзду в лавах Спілки і КПЧ був відновлений Лацо Новомеский, який у квітні 1954 р. був однією з жертв репресій та звинувачений у словацькому буржуазному націоналізмі. Також членами СПЧ стали Іван Кліма, Карел Косік, Ян Прохазка, Ярослав Путік, Ян Трефулка і Їржі Сухий, що відзначалися ліберальними поглядами [34, с. 223].

Відповідаючи на запитання «Літерарних новин» про головні завдання III з'їзду СПЧ, перший секретар ЦК СПЧ І. Скала сказав: «Необхідно поступово викоринити всі догматичні уявлення про літературу та виправити помилки, допущені останніми роками, що стали виявом у літературі шкідливого впливу культу особи. Другим завданням з'їзду є затвердити в основних рисах процес розвитку, що відбувався в нашій літературі останні шість років» [19, с. 3]. Також І. Скала зазначив, що необхідно активніше долучатися до тих цінностей західної культури, які своїми демократичними, гуманістичними рисами сприяють розвитку чехословацького суспільства [19, с. 3]. Такі заяви від ідеологічно зашкарублого представника партійної номенклатури свідчили про можливість зміни культурно-політичного курсу в країні.

Дискусію на III з'їзді СПЧ розпочав Владімір Мінач. Він у своєму виступі, вказуючи на постійну нестачу мистецької свободи, зазначив: «Має бути постійне розширення простору для свободи соціалістичного письменника» [20, с. 4]. Завершуючи виступ, В. Мінач наголосив, що необгрунтоване затягування кінця сталінської епохи в Чехословаччині завдало значної шкоди не лише економіці, але більше духовній сфері, що проявляється розчаруванням у соціалізмі [20, с. 4]. На з'їзді також дискутувалось питання міжвоєнного авангарду і ставлення до абстрактного мистецтва. Проти авторитарного виступу Ладіслава Штолля виступили Л. Новомеский, Л. Мнечка та інші. Унаслідок цього стався розкол між учасниками з'їзду: з одного боку були ті, хто замовчував власну участь у процесі деформації культурного життя в період після лютого 1948 р., а з іншого - ті, чия позиція формувалась на основі внутрішньої самокритики та усвідомлення відповідальності [22, с. 505].

Дискусія на з'їзді спричинила необхідність створення в рамках СПЧ об'єднання письменників не лише за віковим принципом, але й на основі спільних поглядів. Виявом цього процесу стало звернення Ї. Брабеца, М. Кундери, І. Кліми, К. Косіка до керівництва Спілки про видання часопису, присвяченого філософським, літературним, історичним та естетичним проблемам. Таким виданням мав стати часопис «Червен», але ця ідея так і залишилась на стадії проекту, і лише в 1966 р. вона була зреалізована у часописі «Орієнтаце» [22, с. 506].

Зауважимо, що тиск щодо виправлення помилок минулого передусім здійснювався словацькою частиною інтелігенції, що випадково збіглося із загальносуспільним прагненням лібералізації. А після III з'їзду СПЧ ці погляди панували в усьому чехословацькому суспільстві. У статті, присвяченій III з'їзду СПЧ, уміщеній у часописі Бременського університету (в 1963 р. ФРН – І. Ф.) «Східна Європа», з'їзд характеризується так: «Празький III з'їзд письменників так само, як і з'їзд у квітні 1956 р., засвідчив, що незалежне мислення серед

чехословацьких інтелектуалів ще не зникло» [34, с. 228]. Також, можливо, дещо перебільшено, але справедливо передає атмосферу після III з'їзду у своїх спогадах Мілан Юнгман: «Здавалося, що простір свободи буде тепер лише безупинно розширюватись» [13, с. 107].

Керівництво КПЧ, відповідно, не могло залишити без уваги спроби демократизації суспільства і відкидало будь-які тенденції щодо спрощення політичної та ідеологічної ролі літератури. У 1963 р. ЦК КПЧ відновив діяльність ідеологічної комісії. Також було обговорено ситуацію в культурній сфері. У результаті цих дебатів навесні 1964 р. з'явилась резолюція ЦК КПЧ «Про роль і положення часописів про культуру», у якій детально аналізувалась спроба порушити в літературі питання про суспільну функцію мистецтва і критикувалось поширення немарксистського погляду в літературних часописах [25, с. 27-28].

Керівництво КПЧ також не мало чіткої відповіді на питання, у якому напрямку має розвиватись суспільство надалі. Свідченням цього стало звільнення Ч. Цісаржа, відомого своїми ліберальними поглядами, із посади міністра освіти і призначення його послом до Румунії [25, с. 28].

У 1960-х рр. починається період ренесансу чехословацької економічної теорії. У цей час виникають різноманітні підходи до проблем соціалістичної економіки, що в період «нормалізації» визначалися як ревізійні. Ці погляди висвітлювались на сторінках таких економічних видань, як «Політична економія», де публікуються статті, присвячені питанню економічної реформи, у яких ринковий механізм визначається як найважливіший принцип управління соціалістичної економіки. Схожі ідеї презентували також журнали «Плановане господарство» та «Фінанце і увер» [29, с. 47].

Процесу лібералізації в економічній науці сприяло входження чехословацької економіки в період кризи, що змусило керівництво країни шукати шляхи покращення економічного стану. Керівництво Чехословаччини приймало будь-які рішення з урахуванням думки керівництва СРСР. Тому приводом до суспільної дискусії з проблем економіки в Чехословаччині, як зазначає О. Шик у своїх спогадах стала стаття радянського економіста Є. Г. Лібермана «План, прибуток, премія», що вийшла в «Правді» у вересні 1962 р. [5, с. 164]. Це уможливило вже у вересні 1962 р. публікацію в «Руде право» статті О. Шика «Про стосунки між виробництвом і споживанням». У ній О. Шик наголошує на тому, що помилки в плановому управлінні економікою виникають через недостатнє розуміння суспільством внутрішніх зв'язків соціалістичної економіки, а також є виявом некомпетентності керівних органів усіх рівнів. Він також вважає помилковою думку щодо необхідності відмовитися від планового підходу, замінивши його матеріальним заохоченням. Тому що без планування неможливо передбачити розвиток окремих галузей економіки. Адже наслідком саме такої політики, зазначає О. Шик, стали значні диспропорції між інтересами підприємства, з одного боку, і недостатнім контролем за вирішенням завдань задоволення потреб споживачів [10, с. 2].

У чехословацькій економічній науці існував і більш радикальний підхід, представники якого прагнули змінити існуючу економічну систему. Так, економіст і соціолог Радослав Селуцький у статті «Люди і план» ставить

запитання: «Чому наші економічні досягнення не відповідають нашим зусиллям?», і найочевиднішою причиною такого стану речей називає «культ особи» і «культ плану». Культ плану, на думку Р. Селуцького, полягав у тому, що мірилом трудових досягнень людини перестала бути її суспільно - корисна праця, замінена виконанням плану за адміністративною вказівкою. А план, відповідно, не маючи на меті співвідношення завдань із потребами і можливостями суспільства, був перетворений на закон. У такій ситуації, наголошує Р. Селуцький, поняття «наукове планування» стало порожнім звуком. Розв'язання цієї ситуації Р. Селуцький вбачає в економії фонду заробітної плати, зниженні собівартості продукції або відмові від виробництва неходоного товару, а показник валового продукту як показник ефективності звинувачує в неточності і вважає однією з перешкод для досягнення справжньої, а не звітної ефективності [9, с. 1].

Незважаючи на те, що ідеї Р. Селуцького перегукувались з ідеями Є. Г. Лібермана, вони були піддані критиці з боку партійного керівництва. Партійне керівництво опиралось на економістів, які хотіли лише вдосконалити існуючу систему економіки. Так 23 лютого 1963 р. у «Руде право» вийшла стаття доцента кафедри економічного планування Вищої школи економіки Мирослава Місаржа «Фразами наше планування не покращимо». М. Місарж, покликаючись на рішення XII з'їзду КПЧ і наголошуючи на необхідності підвищення наукового рівня планування, зазначив, що такі статті, як стаття Р. Селуцького, не сприяють підвищенню ефективності планування [17, с. 3].

Подібні думки висловлює Я. Томан у своїй статті «План для людей» яка вийшла в часописі «Культурні творба». Він називає дві основні помилки в плануванні. Перша полягає в тому, що показники, які беруться за ціль, не завжди відповідають реальності; другою причиною є те, що завдання для народного господарства не завжди розподіляються справедливо [21, с. 4].

Тому саме концепція О. Шика стала спробою об'єднати два погляди на проблему розвитку економіки, що існували в чехословацькій економічній науці до середини 1960-х років.

Значним фактором посилення демократичних тенденцій у розвитку чехословацького суспільства стала кампанія з реабілітації Франца Кафки, яку розпочав германіст Едуард Голдстюкер у статті «Як щодо Франца Кафки?», уміщеній у «Літерарних новинах». Е. Голдстюкер назвав Ф. Кафку жертвою культу особи у власній країні, що стало наслідком спрощеного погляду на речі, яких притримувались у КПЧ і де трактували Ф. Кафку як буржуазного декадента. Також Е. Голдстюкер наголосив на двох речах: по-перше, що обмеження наукової роботи непотрібними рамками є об'єктивно шкідливим для суспільства, бо результат може бути протилежним; а по-друге, треба унеможливити використання Кафкових думок для бюрократичного знуцання і насилля щодо нашої спільної справи [16, с. 4-5].

Також було піднято питання і про роль документального кіно в розвитку суспільства. Так у «Культурні творба» вийшла стаття Антоніна Навротіла «Перехрестя документального кіно», у якій автор, критикуючи стан справ у цій сфері, зазначає, що роки підконтрольного мистецтва виховали в документалістиці сильне почуття внутрішньої цензури, а ми сьогодні

потребуємо документального кіно, яке б спиралося на філософську думку митця, документального кіно, що переосмислює дійсність і примушує про неї думати [18, с. 7].

Початок 1960-х років також характеризується значним поживленням розвитку чехословацької політології.

Так, у 1964 р. на базі Чехословацької академії наук і групи науковців під керівництвом З. Млинаржа була створена дослідницька група, яку очолив Радован Ріхта. Метою роботи групи було наукове обґрунтування терміну «науково-технічна революція», в умовах складного становища чехословацької економіки. Результатом роботи колективу, що нараховував двадцять п'ять науковців (філософів, соціологів, істориків та ін.), стала праця, що отримала назву «Цивілізація на перехресті» (1966 р.). Робота в основному була спрямована на обґрунтування керівної ролі партії в розвитку науково-технічної революції (НТР) [23, с. 191-192; 30, с. 92]. Про слабкість Ріхтової концепції ще в 60-х роках заявили соціологи, а найбільш рішуче проти неї виступили філософи. Зокрема К. Косік у статті «Наша нинішня криза» використання терміна НТР трактує як засіб приховування важливих проблем сучасної науки і сучасної соціалістичної революції що і є підставою для ідеологічного маскування соціальних конфліктів [7, с. 3].

Проте цінність цієї праці полягає в чіткому формулюванні тези про те, що агітація і пропаганда не є всемогутніми, а тому наука має отримати відповідний рівень матеріального забезпечення і духовної свободи. Наука також не має змінюватись за бажанням однієї чи кількох осіб, навіть якщо в політичному сенсі їх бажання є дуже важливим. Ця теза в дещо прихованому вигляді була прийнята на XIII з'їзді КПЧ; це дало можливість реформаторам, які виступали за те, щоб проблеми кібернетики та електроніки не підкорялись класовій боротьбі, відчути свою силу. Саме в цьому полягає головне значення «Цивілізації на перехресті» [30, с. 92].

Починаючи з січня 1968 р. відкрито обговорювались такі найбільш актуальні питання, як керівна роль комуністичної партії, диктатура пролетаріату та історична роль робітничого класу. Так, В. Клокочка у праці «Вибори у вільних демократіях» зазначив, що «опозиція в певному сенсі є необхідним державотворчим фактором: складовою природного процесу впровадження сучасних засобів контролю суспільства за правлячою політичною більшістю і таким чином за політичною владою» [6, с. 285].

М. Лакатош у праці «Роздуми про цінності демократії», критикуючи деструктивне політичне становище громадянського суспільства після 1948 р. в Чехословаччині, що виявилось у формуванні командно-адміністративної системи, яка наскрізь пронизувала суспільне життя в країні, зазначив, що вплив авангарду «не в особливому становищі, в авторитеті, що базується на розумінні речей і здібностях людей, які представляють авангард» [31, с. 39, 89].

У другій половині 60-х років процес збільшення політичної свободи, що виражався в демократизації суспільного життя, набув більшої динамічності. Це стало наслідком певної відкритості комуністичної партії, і як результат – просування політиків молодого покоління, таких як Ч. Цісарж, З. Млинарж, О. Шик та інших, яким випало вирішувати важливі соціальні проблеми. З.

Млинарж, наприклад, у своїй статті «Віч-на-віч з політикою партії» в часописі «Культурні творба» зазначив: ««Модель соціалізму» як найвільнішого суспільства разом із тим вимагає, аби вся сфера стосунків у демократичній політиці будувалась так, щоб повністю підтримувала, а не забороняла або формалізувала ініціативу і творчу діяльність соціалістичної людини» [8, с. 4].

Ідея повернення до гуманістичної сутності соціалізму і визволення його з полону тоталітарної держави була другорядною для комуністів-реформаторів. Вони, безумовно, хотіли дещо послабити управління суспільством, посиливши інтелектуально апарат влади (до чого їх спонукала криза, що розпочиналась у Чехословаччині в цей період). Демократичні рухи слугували прикриттям для різних тенденцій. Комуністи були головним джерелом цього процесу, і толерантне ставлення до опозиційних поглядів свідчило швидше про їх силу, ніж слабкість [33, с. 4].

Таким чином, зерна лібералізму у вигляді критики культу особи, посіяні в суспільну свідомість партійним керівництвом командно-адміністративними методами, знайшли сприятливий ґрунт у середовищі чехословацьких інтелектуалів.

II та III з'їзди Спілки письменників Чехословаччини чітко продемонстрували наростання незадоволення існуючим режимом у середовищі творчої інтелігенції, а також зростання її небажання бути інструментом ідеологічної боротьби в руках партійного керівництва та прагнення свободи творчості, вільного трактування суспільних проблем.

Важливим чинником поширення ліберальних ідей у чехословацькому суспільстві стала зростаюча економічна криза, яку не можна було зупинити без упровадження ліберальних економічних реформ. Чехословацькі економісти починають активно обговорювати шкідливість «культу плану» в економіці та дискутувати з приводу впровадження елементів ринкової економіки. Ця дискусія вийшла за рамки офіційної ідеології, чим сприяла процесу лібералізації чехословацького суспільства.

Послабленню тоталітарної системи сприяло і прагнення чехословацьких інтелектуалів позбутись ідеологічного контролю.

Джерела та література

1. Марко М. Черным по белому. О событиях в ЧССР в 1968 – 1969 годах . Москва : Прогресс, 1974. 259 с.
2. Марьина В.В. XX съезд КПСС и Коммунистическая партия Чехословакии. // 1956 год: Российсько-болгарские научные дискуссии: сб. ст. / под ред. Г.Г. Литаврина, Т.В. Волокитина, Р.П. Гришиной. Москва : Институт славяноведения РАН, 2008. 182-219 с.
3. Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 кн. / [отв. ред. В.В. Марьина]; Ин-т славяноведения. Москва :Наука, 2005. кн. 2. 2005. 558с.
4. Шарлаимова С.А. XX съезд КПСС и чехословацкая литературная «оттепель». // 1956 год: Российсько-болгарские научные дискуссии: сб.ст. / под ред. Г.Г. Литаврина, Т.В.Волокитина, Р.П. Гришиной. Москва : Институт славяноведения РАН, 2008. С. 236-248
5. Шик О. Весеннее возрождение – иллюзии и действительность; [пер. с чешского Р.Н. Евстигнеева. Москва : Прогресс, 1991. 392с.
6. Klokočka V. Volby v pluralitních demokracích. Praha: Svoboda, 1968. 301 s

7. Kosik K. Naše nynější krize. *Literární listy*. 1968. №12. S.3
8. Mlynář Z. Tvář v tvař politice strany. *Kulturní tvorba*. 1965. №45. S.1, 4-5
9. Selucký R. Lidé a plan. *Kulturní tvorba*. 1963. №6. S.1
10. Šik O. Ke vztahům mezi výrobou a spotřebou. *Rudé právo*. 1962. 25 září. S.2
11. Z dalších diskusních příspěvků. František Hrubin. *Literární noviny*. 1956. № 18. S. 10
12. Z diskuse. Jaroslav Seifert. *Literární noviny*. 1956. № 19. S.9-10
13. Jungmann M. Literárky – můj osud. Praha: Atlantis, 1999. 393 s.
14. Co chceme. *Literární noviny*. 1956. № 16. S. 1
15. Drda J. O stavu a úkolech československé literatury. *Literární noviny*. 1956. № 17. S. 3
16. Goldstucker E. Jak je to s Francem Kafkou? *Literární noviny*. 1963. №7. S. 4-5
17. Misař M. Frázami naše plánování nezlepšíme. *Rudé právo*. 1963. 23 února. S.3
18. Navrátil A. Křižovatka dokumentárního filmu. *Kulturní tvorba*. 1963. №11. S.7
19. Pravdivost náročnost: program naší literatury. *Literární noviny*. 1963. № 18-19. S. 3
20. Současný člověk a literatura. *Literární noviny*. 1963. № 21. S. 4
21. Toman J. Plán pro lidi. *Kulturní tvorba*. 1963. № 9. S. 4
22. Bishhof G. The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968 (The Harvard Cold War Studies Book Series). Lexington Books, 2009. 530 p
23. Česká věda a Pražské jaro (1963–1970) sborník z konference (Praha 22–23 listopadu 2000) / Editoři svazku PhDr. B.Zilynská, PhDr. P. Svobodný. Praha : Nakladatelství Karalimum, 2001. 426 s.
24. Dějiny české literatury 1945–1989 II., 1948-1958 / [zpracoval kolektiv autorů pod vedením P. Janouška]. Praha : Academia, 2007. 552s.
25. Dějiny české literatury 1945–1989 III., 1958-1969 / [zpracoval kolektiv autorů pod vedením P. Janouška]. Praha : Academia, 2008. 691s.
26. Franc M. Mladí, levice a rok 1968 / M. Franc, S. Holubec. Praha : BCS, 2009. 112 s.
27. Golan G. Reform rule in Czechoslovakia. The Dubček era 1968-1969. Cambridge : At the University press, 1973. 327 p.
28. Golan G. The Czechoslovak reform movement. Communism in crisis 1962-1968. Cambridge : At the University press.1971, 349 p.
29. Hrdličková Z. Přínos Čestmíra Kožušníka českému ekonomickému myšlení (v kontextu diskuze o plánu a trhu): dizertační práce. Brno : Masarzkova univerzita, 2011. 174 s.
30. Kusin V.V. The intellectual origins of the Prague spring: The development of reformist ideas in Chechoslovakia 1956-1967. Cambridge : At the University press, 1971. 153 p.
31. Lakatoš M. Úvahy o hodnotách demokracie. Praha : Melantrich, 1968. 186[2] s.
32. Prečan V. Britské velvyslanectví v Praze o Československu 1956. *Soudobé dějiny*. 1996. №4. S. 564-583.
33. Svitak I. The Czechoslovak Experiment 1968-1969. Nev York : Colombia University Press, 1971. 243 p.
34. Šmigel M. Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918-1989). Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou. Banská Bystrica: Katedra historie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2007. 250s.

ЗМІСТ
ВШАНОВУЮЧИ ЮВІЛЯРА

Валерій Смолій

Слово про ювіляра.....4

Олександр Завальнюк

Alma mater Руслана Постоловського у 1960-1970-х рр.
(До історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту) 8

Роман Михальчук

Професор Руслан Постоловський – науковець та управлінець
(До 70-річчя заслуженого діяча науки і техніки України).....20

РОЗДІЛ 1. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Олег Озимчук

Причини конфронтації Англії та Франції в XII – на початку XIV століть 32

Юрій Терешко, Оксана Левак

Початок правління прем'єр-міністра Джуліо Мазаріні – «тіні Рішельє»
і зовнішня політика Франції у Західній Європі в період тридцятилітньої
війни (1643-1647 рр.).....38

Наталія Плюта

Демографічні, економічні та політичні фактори розвитку колоніальної
ідеї у Франції в новий час 48

Катерина Шевчук

Трансформаційні процеси в естетиці на початку – в першій половині
XX ст. 56

Ігор Десятничук

Чехи та чеські землі у фокусі прагнень чеських німців у роки
Першої світової війни 65

Світлана Шульга

Волинські чехи у зовнішній політиці міжвоєнної Чехословаччини.....73

Степан Синяк

Польська державна політика у сфері військово-фізичної підготовки.....82

Андрій Слесаренко

Друга світова війна та Голокост у кінофільмах чеських режисерів
Збинеска Бриниха та Юрая Герца.....91

Ігор Філіпчук

Інтелектуальна підготовка демократичного руху в Чехословаччині
1967-1968 рр.: суспільно-історичні обставини 99

Тетяна Опанасюк

Становлення і діяльність опозиційно-радикальних течій в СРСР
у 1987-1989 рр. 109

Інна Мартинчук

Особливості внутрішньопарламентської боротьби в Словацькій
республіці в 1993-1998 рр. 118

Тетяна Шамсутдинова-Лебедюк

Особливості сучасних взаємовідносин чоловіка й жінки у ісламі 128

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Андрій Блануца

Земельні надання на умовах земської служби як елемент станової
культури у Великому Князівстві Литовському (Друга половина XV –
середина XVI ст.) 138

Андрій Гурбик

Концепти «Звичай» і «Право» в звичаєво-правовій культурі
українських земель XVI – XVII ст. 145

Богдан Прищепя

Планування та забудова замку князів Острозьких у Старокостянтинові 159

Галина Панишко

До питання політичних аспектів українсько-польських:
від Люблінської унії до Люблінського трикутника 169

Олена Прищепя

Освітні практики Речі Посполитої на Правобережній Україні
(1773–1793 рр.) 177

Микола Кучерепа

Правовий і майновий статус православної церкви у Польщі
у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) 184

Любов Заглинська, Оксана Лукомська

Історичний аспект розвитку економічної освіти в Україні 199

Юрій Крамар

Професійно-технічна освіта на Волині у міжвоєнний період
(1921–1939 рр.) 205

Руслана Давидюк, Віталіна Данильчук

«Рідні хати» як проурядові культурно-освітні осередки Волинського воєводства 213

Юлія Візіїв

Волинський пласт: хронологія розвитку 220

Володимир Баран

Військово-чекістські операції НКВС проти українського підпілля в Західній Україні: 1939–1941 рр. 229

Валентина Доброчинська

Пропагування радянської освіти у періодичних виданнях Волинської та Ровенської областей (1939–1941 рр.) 237

Ірина Рибачок

Богословсько-педагогічна академія УАПЦ в Мюнхені 1946-1952 рр. (До 75-ліття від заснування) 244

Олена Ворон, Оксана Ворон

Релігійна політика на Рівненщині у 50-60-х роках XX століття 254

Дмитро Малезжик

Репресивна політика радянської влади проти творчої інтелігенції УРСР (Друга половина 1960-х рр.) 262

Олександр Комарніцький

Рівненський педінститут у роки Горбачовської перебудови 268

Сергій Жилюк, Лариса Паніна, Сергій Шапранський

Державно-церковні відносини на Житомирщині у контексті суспільно-релігійних трансформацій 1989-1991 рр. 277

Руслана Шеретюк

Мистецтво як чинник формування національної ідентичності: український контекст 285

Ірина Панчук

Сучасні протестанти в Україні: особливості ідентифікації 292

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ, МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Анатолій Філінюк, Олександр Григоренко

Мистецтво Волині XVI – XVII ст. у науковій спадщині професора Мечислава Гембаровича 302

Grzegorz Baziur

Świadomość narodowo-państwowa i jej rola w procesie samoidentyfikacji obywatelskiej społeczeństwa ukraińskiego – wybrane problem 308

Сергій Троян, Наталія Нечаєва-Юрійчук

Перша світова війна 1914–1918 рр. і маніпуляція свідомістю людини в умовах зародження нової світ-системи 331

Максим Гон, Наталія Івчик

Полпотівське «взірцеве суспільство» у дискурсі історії повсякдення 341

Оксана Гуменюк

Повсякдення радянської господарської культури: історіографічний аналіз 349

Сергій Троян

Постколоніальні студії: західний і український дискурс 358

Наталія Кінд-Войтюк

Інноваційні виклики вивчення історії у контексті реалізації завдань нової української школи 365

Кароліна Цинк

Охорона довкілля як об'єкт екологічної освіти (соціологічне дослідження позицій українських студентів) 372

Тетяна Кузьма

Музей як місце історичної пам'яті: практики Берліну 383

Алла Киридон, Віктор Троян

Європейська ідентичність у парадигмальних обрисах космополітичної концепції Ульріха Бека 391

Оксана Кундеус

Концептуальні основи європейської інтеграції 400

Алла Киридон

Колективна пам'ять як ціннісно-смілова матриця національної ідентичності 405

Олег Санжаревський, Наталія Байда, Андрій Стемпіцький

Приватні військові компанії: міжнародний досвід та перспективи для України 414

Відомості про авторів.....422

Наукове видання

Слов'янський світ і Україна

Збірник наукових праць на пошану ректора
Рівненського державного гуманітарного університету,
професора Руслана Постолювського

Технічний редактор
О. М. Бориліук-Міськов

Підп. до др. 08.09.2021.

Формат 70x100¹/16.

Папір офсет.

Друк цифр.

Гарнітура Таймс.

Ум. др. арк. 33,6.

Обл. вид. арк. 33,6.

Тираж 100 прим.

Видавець О. Зень
Свідоцтво суб'єкта видавничої
справи РВ № 26 від 6 квітня 2004 р.
пр. Кн. Романа, 9/24, м. Рівне, 33022;
тел.: 068-025-067-4; olegzen@ukr.net

Друкарня: «Формат-А»
вул. Центральна, 58, с. Корнин
Рівненського р-ну Рівненської обл.,
35304, 0362-20-53-37